

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 18.03.2021
Kabul Tarihi / Accepted date	: 12.09.2021
Yayın Tarihi / Date published	: 20.12.2021

Atıf / Citation

Kızıllarslan, E. (2021). Çağatay Türkçesi Sözlüklerinin Leksikoistatistiksel Bir Değerlendirmesi. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*. 4. Cilt, 2. Sayı, 374-390.

ÇAĞATAY TÜRKÇESİ SÖZLÜKLERİNİN LEKSİKOİSTATİSTİKSEL BİR DEĞERLENDİRMESİ

A lexicostatistical evaluation of the chagatai Turkish dictionary

ERKAN KIZILARSLAN¹

Öz

Tarih boyunca çeşitli fonetik ve semantik değişimler ile kullanılagelmiş Türk dili, farklı görüş ve adlandırmalarla tasnif edilmiştir. Bu görüşlerden birisi de Altay Dil Teorisi'dir. Bu görüş karşısında fikir belirtmek isteyen Gerard Clauson, Türk dilinin "leksikoistatistik" bir çalışmasını yaparak teori hakkındaki görüşlerini ortaya koymuştur. Clauson'un çalışmasından ilham alınarak ortaya konan bu çalışmada, Çağatay Türkçesi sözlüklerinin leksikoistatistik bir değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışmada, Clauson'un "esas maddeler"inden yola çıkarak yüz temel sözcük üzerinden Çağatay Türkçesi sözlüklerinin kapsamı, sözcüklerin kökeni ve alıntı sözcüklerin oranı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Altay Dil Teorisi, Çağatay Türkçesi, Sözlükçülük, Leksikoistatistik.

Abstract

The Turkish language, which has been used with various phonetic and semantic changes throughout history, has been classified with different views and nomenclatures. One of these views is the Altaic Language Theory. Gerard Clauson, who wanted to express his opinion in the face of this view, presented his views on the theory by conducting a "lexico-statistical" study of the Turkish language. In this study, which was inspired by Clauson's work, a lexicostatistical evaluation of the Chagatai Turkic dictionaries was made. In the study, based on Clauson's "main articles", the scope of the Chagatai Turkic dictionaries over a hundred basic words, the origin of the words and the ratio of the quoted words were revealed.

Keywords: Old Turkic, Altaic Language Theory, Chagatai Turkic, lexicography, lexicostatistical.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi. El-mek: erkankizilarслан@yahoo.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2628-9044>.

1. Giriş

Günlük yaşamın en önemli iletişim aracı olan dil, tarih boyunca değişime ayak uydurarak süregelen canlı bir varlıktır. Bu iletişim aracı, çeşitli tasnifler ve adlandırmalar ile nitelendirilmektedir. Bu değerlendirmelerin içerisinde bulunan Türkçe de “Altay dil grubu” olarak adlandırılan sınıflandırmada yer almaktadır. Çeşitli incelemeler ile ele alınan bu görüş Türk, Moğol, Tunguz, Kore ve Japon dillerinin aynı kökten geldiğini savunur. Bu görüşü savunanlara başlıca modern anlamda Altayistliğin kurucusu Gustav John Ramstedt² (Toprak, 2007: 454) önyak olmuştur. Finli Türkolog Ramstedt, Genel Türkçe ile Moğolca arasındaki ş//l ve z//r denkliklerini bulmuş, Moğolca sözcüğü n, ñ, d, j ve y'nin Çuvaşçada ş, Genel Türkçede de y'ye karşılık geldiğini kanıtlamıştır. (Demir-Yılmaz 2002: 570). Böylece teori ile ilgili araştırmalar da hızlanmıştır. Teoriye, lehte ve aleyhte yorumlar getirilmiştir. Ramstedt'in yanı sıra N. Poppe,³ P. Aalto,⁴ Kotwicz⁵, Ahmet Temir⁶, Osman Nedim Tuna⁷, Talat Tekin⁸ vd. isimler teoriyi savunurken G. Clauson,⁹ G. Doerfer,¹⁰ Şçerbak¹¹ vd. bu görüşe karşı çıkmaktadırlar (Ercilasun, 2004: 20-22). Böyle bir görüş ve fikir ayrılıklarının olduğu zeminde ortaya konmuş önemli çalışmalardan birisi de Gerard Clauson'un bu fikre katılmayışını matematiksel verilere dayalı olarak ortaya koyduğu “sözlükbilim” çalışmasıdır.¹² Sözlük çalışmalarının artması ile bu alanla ilgili yeni terimler ortaya çıkmış, geneli Batı kaynaklı bu terimler de araştırmacılar tarafından kullanılagelmiştir. Bu terimlerden leksikoloji, tanım olarak bir dilin söz varlığının birimleri arasındaki yapısal ve anlamsal ilişkileri, gelişen süreç içerisindeki farklılıkları araştıran bir bilim dalı olarak açıklanabilir. Sözlük bilimi veya sözlükçülük olarak adlandırılan leksikografi de sanat, meslek ve bilim alanına hizmet eden bir bilimsel disiplin olarak ele alınmaktadır (Boz, 2011: 13).

Arkeoloji alanındaki en önemli keşiflerinden birisi, C 14'ün düzenli bir hızda kaybolmasına dayanan “radyokarbon” testidir. M. Swadesh bu düzenli hızda değişimin dil araştırmaları için de kullanılabileceğini düşünmüş, 1950'li yıllarda “radyokarbon” tarihlendirme tekniğinin dil bilimi analizlerine de uygulanabileceğini söyleyerek çalışmalar yapmıştır.¹³ Dil bilimi analizlerine uygulanacak bu tekniğe ise terim olarak “glottokronoloji” ve “leksikoistatistik” adları uygun görülmüştür. Glottokronoloji açıklanırken dilin zaman içindeki tarihsel tahminini, bu zaman içindeki değişim oranını ve dilin kendi içerisindeki ilişkilerini belirleme çalışması olarak ele alınmış, leksikoistatistik ise tarihsel bir öngörü yapmak için sayımlamalara dayalı söz varlığı çalışması olarak açıklanmıştır (Aktaran: Ulutaş, 2005: 311-312). M. Swadesh, bu terimler ile ilgili çalışmalar yapmak için 200 maddelik bir liste

²bk. Gustav John, Ramstedt, “Zur Verbstammbildungslehre der Mongolisch-Türkischen Sprachen”, *Journal de la Societe Finno-Ougrienne*, V. 28 (3), 1912, s. 1-86.

³bk. Nicholas, Poppe, “*Vergleichende Grammatik der Altaischen Sprachen*”, Teil I, Vergleichende Lautlehre, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1960.

⁴bk. Pentti, Aalto, “Ramstedt ve Altay Linguistics”, *CAJ* 14-3, 1975, s. 161-193.

⁵bk. Wladyslaw, Kotwicz, “Contributions aux etudes altaiques”, Wilno 1932.

Ayrıca bk. Wladyslaw Kotwicz, “Les pronoms dans les langues altaiques”, Krakow 1936.

⁶bk. Ahmet, Temir, “Türkçe İle Moğolca Arasındaki İlgiler”, *DTCF Dergisi*, C. III, S. 1-2, Ankara 1955.

⁷bk. Osman Nedim, Tuna, “Altay Dilleri Teorisi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ankara 1983.

⁸ bk. Tekin, Talat, “Altay Dilleri Teorisi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, TKAE Yay., Ankara 1978, s. 118-130.

⁹bk. Gerard, Clauson, “The Case Against the Altaic Theory”, *CAJ*, II/3, 1956, s.181-187.

¹⁰bk. Gerhard, Doerfer, “Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen”, Wiesbaden 1975.

Ayrıca bk. Gerhard, Doerfer, “Temel sözcükler ve Altay dilleri Sorunu”, *TDAY-B 1980-1981*, TDK, 1983, s.1-16.

Ayrıca bk. Gerhard, Doerfer, “Is Non-Relationship Provable? The Case of Altaic”, *Folia Orientalia, Studia In Honorem Stanislaw Stachowski Dicata*, Vol.: XXXVI, Krakow, 2000, s. 111-124.

¹¹bk. Aleksandr M., Şçerbak, “Zetusizm-Rotusizm Meselesi ve Türkçe ile Moğolca Arasındaki İlişkilere Dair Bazı Düşünceler”, *TDAY-B 1989*, (1994) Ankara, s. 281-288.

¹²bk. Gerard, Clauson, “A Lexicostatistical Appraisal of the Altaic Theory”, *Central Asiatic Journal*, 1969, s.13.

¹³bk. Morris, Swadesh, “Lexicostatistic dating of prehistoric ethnic contacts”, *Proceedings of the American Philosophical Society*, 96, 1952, s. 452-463.

Ayrıca bk. Morris, Swadesh, “Towards greater accuracy in lexicostatistic dating”, *International Journal of American Linguistics*, 1955, s. 121-137.

hazırlamıştır. Hazırlanan bu listeler için “dillerin günlük söz varlığı”, “bir çocuğun ilk öğrendiği sözcükler” ve “bir anadili konuşunun her gün kullandığı dil” ölçütleri dikkate alınmıştır. Ancak hazırlanan listedeki temel sözcüklerin, her dilde kendine özgü kullanımları olduğu için değişmesi gerektiği de vurgulanmıştır. (Yılmaz, 2018: 3). Dilbilimciler arasında yaygın olarak kullanılan bu liste basit ve kullanışlı bulunmuş olsa da hazırlanan listedeki sözcüklerin her birisi tek bir İngilizce kelime ile karşılandığı için diğer dillerde bu sözcükler birden fazla anlamda veya farklı bir ögeyi karşılayabilmektedir. Bu nedenle bir karışıklığa sebebiyet vermektedir (Kassian vd., 2015: 46). Leksikoistatistiksel bir çalışma yapmak isteyen Clauson da hâlihazırda karşılaştırmalı filoloji için kullanılan temel listeden yola çıkarak Altay dil teorisine uygun şekilde “esas” ve “tamamlayıcı” 100 + 100 sözcük listesinden oluşan bir tablo kullanmıştır.

M. Swadesh’in 1952 yılında temel söz varlığının sabit bir hızda değişimini (1000 yıl sonra temel vokabülerin %81 oranında hala kullanıldığını) keşfetmesinin ardından Clauson, oranı daha basit bir tabirle %80 olarak ele almış, kullanılan 200 sözcükten de 160 tanesinin 1000 yıl sonunda hala kullanılıyor olması gerektiğini belirtmiştir. Böylece birbirleriyle ilişkili olan dillerin temel söz varlığını karşılaştırarak bir sonuca gitmeyi hedeflemiştir. Swadesh’in bu listesi dilbilimciler tarafından yaygın şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Fakat ele alınacak çekirdek dilin bütün söz varlığının bilinmemesi, dillerin aynı hızda ve oranda değişmemesi, bir dilin her zaman diliminde aynı hızda değişmemesi ve bir dilin yazılı belgelerinde bu örnekler bulunsa bile geriye dönük olarak yapılacak bir oranı tam olarak vermeyeceği için glottokronoloji çalışması yapmanın uygun olmayacağını belirtmiştir. Diğer yandan ise ortak kökten geldiği savunulan dillerin temel söz varlığını değerlendirip ortak sözcüklerin oranı ortaya konarak bir çıkarım yapılabilmektedir. Bu nedenle leksikoistatistiksel bir çalışma yapmak, Altay dilleri teorisi hakkında yorum yapmak için glottokronoloji çalışmasına göre daha uygundur (Aktaran: Ulutaş, 2005: 313-323). Clauson bu değerlendirmelerin ardından 100+100 sözcük olarak listeyi düzenlemiştir. Altay dillerinde olması gereken sözcükleri de listeye koymuştur. Altay dillerindeki ortak sözcüklerin oranının genetik akrabalık için yeterli olmadığını söyleyen Clauson, Altay dil teorisinin geçerliliğinin olmadığını söylemiştir (Yılmaz, 2018: 4-5).

Clauson’un bu çalışması ışığında, Türkçenin tarihi dönemlerinden Çağatay Türkçesi ile ilgili yazılmış sözlükler ele alınacaktır. Çalışma yapılırken Clauson’un “esas maddeler” olarak ele aldığı 100 temel sözcüğün ilgili sözlüklerdeki tespiti yapılacaktır. Sözlüklerin hepsi Çağatay Türkçesi ile ele alındığından Clauson’un yaptığı gibi ortak köke dayalı vokabüler çalışmasının yerine bu vokabülerin sözlükler arasındaki değişimleri incelenecektir. Çalışma, “Erken Türkçe” adı ile incelenmiş sözcüklerin Çağatay Türkçesi sözlüklerinde hangi oranda yaşadığını ve nasıl bir değişime uğradıklarını amaçlamaktadır. Bununla birlikte diğer dillerden de “etkilenme” oranlarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Elde edilen veriler tablo ile karşılaştırıldıktan sonra ortaya çıkan oranlar yorumlanacaktır. Böylece Çağatay Türkçesi sözlüklerinin ne oranda Türkçenin temel sözcüklerini barındırdığı ortaya konmuş ve dış faktörlerin de dile nasıl bir etki ettiği gözlemlenmiş olacaktır.

2. Çağatay Türkçesi ve Bu Dönem Sözlükleri

Cengiz Han’ın ikinci oğlu Çağatay’dan adını alan Çağatay Hanlığı, 13. yüzyılda kurulmuştur. 14-19. yüzyıllar arasında Türkistan’da konuşulan Türk yazı ve konuşma dili olan Çağatay Türkçesi, adını da buradan almaktadır. Önceleri göçebe Türklerin kullandığı bu dil, ardından Çağatay Hanlığı ile kullanılmış daha sonra Timurluların hâkimiyeti altında gelişerek “Çağatay dili” veya “Çağatay Türkçesi” adını almıştır. Dil, klasik halini ise Ali Şir Nevâyî eserleri ile almıştır (Eckmann, 1958: 115-118).

Dil üzerine ilk incelemeyi M. Quatremere yapmış (Aktaran: Sertkaya, 2017: 799), bu dilin “Çağatay dili” olarak anılmasını sağlayan kişi ise A. Vambery olmuştur (Argunşah, 2018: 79).

Çağatay Türkçesi ile kaleme alınmış eserler ise 15. yüzyıl itibariyle ortaya çıkmıştır. Sekkakî, Lutfi, Gedaî, Ataî ve en önemli isim olarak gösterilen Ali Şir Nevâyî bu dönemin öne çıkan isimleridir. Çağdaşı Sheaksphare'in eserlerini 22 bin sözcük ile kaleme aldığı dönemde Nevâyî, 24 bin sözcükle eserlerini ortaya koymuştur. Öte yandan da geniş bir literatüre sahip dünya şairi olarak nitelendirilmektedir (Akar, 2012: 191). Bu nedenle onun bilgilerinden yararlanmak ve onu anlamak adına çeşitli sözlükler ortaya konmuştur.

Bunlardan ilki olarak *Abuşka* gösterilmektedir. Lügat, adını ilk maddesi olan “kadının kocası, yaşlı kadın” anlamlarına gelen *abuşka*dan almıştır. Bu adla anılmasının sebebi, A. Vambery'nin eseri bu adla tanıtmasının ardından sonraki araştırmacıların sözlüğü bu isimle nitelendirmesi olmuştur. Sözlüğün tam adı ise *el-Lügâtü'n-Nevâ'iyye ve'l-İstîşhâdâtü'l-Çağatâ'iyye*'dir. Bu dönem sözlüklerinden ikincisi olarak *Bedâyiü'l-Luğat* zikredilebilir. 1705 yılında kaleme alınmış sözlük, Farsça-Türkçedir ve bine yakın madde başı sözcüğü barındırmaktadır (Akar, 2012: 200).

Bir diğer sözlük olarak da *Dictionaire Turc-Oriental* ismiyle bilinen sözlüktür. 1870 yılında Pavet de Courteille tarafından Çağatay Türkçesi şairlerinden esinlenilerek yazılmıştır. Başka bir sözlük ise *Fažlullāh Han Lüğati*'dir. Sözlüğün adı *Lüğat-i Türki* olsa da yazarın adı ile bilinmektedir. Kalküta'da yayımlanmasından dolayı “Kalküta Lüğati” olarak da bilinen sözlük, Hindistan'da kaleme alınmıştır (Caferoğlu, 1984: 225-226).

Çağatay Türkçesi sözlükleri içerisinde en kapsamlı sözlüklerden birisi de *Feth'ali Kaçar Lüğati*'dir. Farsça-Türkçe olan bu sözlük, 9000'e yakın madde başı sözcüğü barındırır. *Lüğat-i Etrâkiyye* adıyla da bilinen sözlük, Nevâyî'nin eserlerini okumak isteyen Nasıruddin Şah'a ithafen kaleme alınmıştır (Rahimi, 2018: 672-678). *Hülâşa-i 'Abbâsî* adında bir başka sözlük, 19. yüzyılda Muhammed Hoyi tarafından yazılmıştır. Eser, *Senglah*'tan etkilenilerek ele alınmış ancak onun kadar hacimli bir sözlük ortaya konulamamıştır (Caferoğlu, 1984: 227).

Lüğat-i Çağatay ve Türki-i Osmâni adlı bir başka Çağatay Türkçesi sözlüğü, 1882 yılında Şeyh Süleyman Efendi tarafından kaleme alınmış Çağatay Türkçesi-Osmanlı Türkçesi bir sözlüktür. Basılmış ilk Çağatay Türkçesi lüğati olması bakımından önem arz eden sözlük 7000 kadar madde başı sözcüğü içerisinde barındırmaktadır. (Argunşah, 2018: 92)

Çağatay Türkçesi sözlüklerinden *Senglah* ise Mirza Mehdi Han tarafından yazılmış, Türkçe-Farsça bir sözlüktür. 6000'e yakın madde başı sözcüğün bulunduğu lügat, Nevâyî'yi anlamak için kaleme alınmıştır. Lügate Nevâyî'nin yanı sıra Lütfî, Hüseyin Baykara gibi şairlere de yer verilmiştir. Ayrıca Çağatayca bir *Kelile ve Dimne*'ye de yer verilmiştir. Eserin dili Çağatay Türkçesi olmasına rağmen sözlükte Moğolca ve Batı Türkçesi'ne ait sözcükler de yer almaktadır (Ölmez, 1998: 140-141).

Öte yandan da M. Yakub Çingi'nin *Kélür-name*'si, Şeyh Muhammed Salih'in *el-Tamğa-i Nâşiri*'si, Mehmed Sadık Efendi'nin *Üss-i Lisân-ı Türki*'si, Hoca Nimetullah'ın *Nişâb-ı Kuşbiye*'esi, Ziyauddin Hüseyini'nin *Miftâhü'l-Lüğat*'ı, Muhammed Rıza en-Nasirî et-Tutsî'nin *Kitâb-ı Türki*'si, M. Z. Ali Baht'ın *Ferheng-i Azferi*'si, Karakoyunlu Muhammed Taki'nin *Ferheng-i Türki*'si Melik Şah-ı Horasani'nin *Nişâb-ı Türki be Fârsî*'si ve yazarı bilinmeyen *Zübdetü'l-Esmâi't-Türkiyye* adlı sözlük, Çağatay Türkçesi sözlüklerine örnek olarak gösterilebilir.

3. Çağatay Türkçesi Sözlüklerine Leksikoistatistiksel Bir Bakış

Clauson'un çalışmasından yola çıkarak Çağatay Türkçesi sözlükleri üzerinde yapılan bu araştırmada, çeşitli sözlükler kullanılmıştır. Bunlar, Çağatay Türkçesi sözlükleri içerisinde “kapsamlı” olarak nitelendirilen *Abuşka Lüğati*, *Fethali Kaçar Lüğati*, *Şeyh Süleyman Efendi Lüğati* ve *SenglahLüğati*'dir. Clauson'un yaptığı gibi “esas maddeler” bir tablo ile verilmiştir. Ardından maddelerin ilgili sözlüklerdeki karşılıkları, verilen madde başı sözcüklerin karşılıklarına yerleştirilmiştir. Bu şekilde bir değerlendirme ortamı hazırlanmış ve tablo oluşturulmuştur. Çağatay Türkçesinin sözlüklerindeki esas maddeler aşağıdaki *Tablo 1*'de gösterildiği gibidir:

Tablo 1. Çağatay Türkçesi Sözlüklerinde 100 Temel Sözcüğün Görünümü:

Sözlük / Kavram	ErkenTürkçe	Abuşka L.	Fethali Kaçar L.	Lügat-i Çağatay	Senglaş L.
1 ashes	kül (EDT:715, EDAL:849)	kül (AL:972)	kül (FK:1017)	çamur (LÇ:300) kül (LÇ:530) *lây (LÇ:559)	kül (STS:422)
2 (birc) bark	to:z (EDT:571, EDAL:1380)	kapuzağ (AL:640) *mâyük (AL:764)	kabuğ/ kabuk/ kabuzağ (FK:879) *mayuk (FK:1083)	kapuzağ (LÇ:433)	-
3 belly	karın (EDT:661, EDAL:669)	-	karın (FK:890)	karın/ karun (LÇ:445)	kar(ı)n (STS:398)
4 bird	kuş (EDT:670, EDAL:851)	kuş (AL:970)	kuş (FK:947)	kuş (LÇ:454)	kuş (STS:420)
5 blood	ka:n (EDT:629, EDAL:797)	kan (AL:952)	kan (FK:896)	kan (LÇ:454)	kan (STS:395)
6 bone	süyük (EDT:838, EDAL:1255)	sünek (AL:623)	gemüg/ gömük (FK:1007) *levh (FK:1296) sünek (FK:800) *yasun (FK:1165)	bertik (LÇ:160) gemük (LÇ:549) kömük (LÇ:532) omağ (LÇ:97) sünek (LÇ:390) *yasun (LÇ:605)	gemük/ gömük (STS:379) sönek (STS:450) *yasun (STS:489)
7 breast, chest	tö:ş(dö:ş) (EDT:558, EDAL:1456), kögöz (EDT:714, EDAL:713)	kögrek (AL:743) kögsük (AL:741)	gögrek/ gögüs (FK:1036)	gögüs (LÇ:554) kögrek (LÇ:929)	kögrek/ kök(ü)s (STS:416) töş (STS:472)
8 claw (/nail)	tırnak (EDT:551, EDAL:402), tarma:k (EDT:549, EDAL:1357)	tırnağ (AL:429) tuvak (AL:499) tuynak (AL:500)	tırnağ (FK:646)	tırnak (LÇ:269) tuynak (LÇ:263)	tırnağ/ tırnak (STS:465)
9 cloud	bulut (EDT:333, EDAL:382)	-	-	bulut (LÇ:182) *tucar (LÇ:236)	bulut (STS:351)
10 dog	it (EDT:34, EDAL:1029)	it (AL:166)	it (FK:348) köpek (FK:1019)	it (LÇ:106) köpek (LÇ:522)	ét (STS:377) *gürçi (STS:383) köpek (STS:416)
11 ear	kul(k)ak (EDT:621, EDAL:847)	-	kulağ (FK:958)	kulağ (LÇ:485)	*çekin (STS:361) kulağ (STS:418)
12 earth (a) genel (b)soil	(a)yé:r (EDT:954, EDAL:1004) (b)topra:k (EDT:443, EDAL:1404)	*açun/ oçun (AL:103) or(u)n(i) (AL:267) tofrağ (AL:481) yér (AL:823)	*acun/ açun/ ocun/ oçun (FK:240) *budal (FK:469) *merz (FK:1296) or(u)n/	*açun/ uçun (LÇ:30) al (LÇ:52) orun (LÇ:78) tofrağ (LÇ:249) yir (LÇ:641)	*bodan (STS:347) eşik (STS:377) or(u)n (STS:432) toprağ/ toprak (STS:469) yér (STS:492)

			(FK:283) tofrağ (FK:622) yir (FK:1224)		
13 egg	yumurtğa: (EDT:938, EDAL:1499)	-	yumurtğa (FK:1265)	yumurtğa (LÇ:636)	yumurtğa (STS:495)
14 eye	köz(göz: (EDT:756, EDAL:567)	*karağ/ karak (AL:642) köz (AL:760)	göz (FK:1021)	göz/ köz (LÇ:553)	göz (STS:381)
15 fat	ya:ğ (EDT:895, EDAL:597)	may (AL:760)	may (FK:1084) *tosun (FK:607) yağ (FK:1169)	may (LÇ:565) *tusun (LÇ:244) yağ (LÇ:607)	may (STS:426) *tosun (STS:470) yağ (STS:483)
16 feather	yüg (EDT:910, EDAL:998)	tüg (AL:486)	otağa (FK:261) tél (FK:643)	tuğ/ tüik (LÇ:251)	*cığa (STS:354) tüik/ tüy/ tüy (STS:475)
17 fire	o:t(o:d) (EDT:34, EDAL:1067)	ot (AL:245) ört (AL:270) yalın (AL:816)	alav (FK:216) *äzer (FK:1279) *mağ (FK:1085) ot (FK:260) ört (FK:276) yalav (FK:1175) yalın (FK:1176)	ot (LÇ:64) ört (LÇ:74) yalın (LÇ:615)	alav (STS:330) ot (STS:433) yalav (STS:484) yalın (STS:485)
18 fish	balık (EDT:335, EDAL:1076)	-	balıg (FK:438)	balıg (LÇ:157)	balıg (STS:340)
19 flesh (/meat)	et (EDT:33, EDAL:1140)	ét (AL:165)	ét (FK:348)	it (LÇ:106)	ét (STS:377)
20 foot	adağ (EDT:45, EDAL:1118)	ayağ/ ayak (AL:159)	adağ (FK:232)	ayağ (LÇ:105)	ayağ/ ayak (STS:337)
21 hair (a) genel (b) baştaki (c) vücuttaki	(a)kıl, (EDT:614, EDAL:789) (b)saç, (EDT:614, EDAL:1335) (c)tü: (EDT:614, EDAL:1442)	sac (AL:574) tüg (AL:486)	cün (FK:705) çöpür (FK:698) kalpağ/ kalpak (FK:894) kıl (FK:989) kılçık/ kıltık (FK:990) saç (FK:763) yapak (FK:1138) yün (FK:1267) *zülf (FK:758)	*babay (LÇ:145) kavusu (LÇ:457) kıl (LÇ:505) saç (LÇ:359) tüpek (LÇ:233) yağak (LÇ:625) yün (LÇ:637)	cün (STS:357) çöpür (STS:367) kıl/ kılçık/ kıltık (STS:407) kürk (STS:423) *mu (STS:428) sac/ saç (STS:440) yapağ/ yapak (STS:486) yemdik/ yemdü (STS:491) yün (STS:496)
22 hand	elig (EDT:140, EDAL:1024)	él (AL:220) élik (AL:217)	él (FK:377) élik (FK:397) kol (FK:952)	elig/ ilig (LÇ:58) gol/ kol (LÇ:485)	él (STS:374) élg/ élik (STS:375)
23 head	baş/ba:ş (EDT:375, EDAL:910)	baş (AL:324)	baş (FK:434)	baş (LÇ:150) *kapa (LÇ:432)	baş (STS:341)
24 heart	yürek (EDT:965, EDAL:1555)	-	könül (FK:1033) yürek (FK:1256)	gökle (LÇ:554) kökgü (LÇ:535) yürek (LÇ:626)	yürek (STS:496)
25 horn	bünüz (EDT:352, EDAL:948)	münüz (AL:770)	boynuz (FK:483) bünüz/ münüz	boñuz/ boynuz/ moñuz (LÇ:183)	boynuz/ bünüz/ münüz (STS:348)

			(FK:1095)	*kırım/ kırın (LÇ:445)	*küpe (STS:422)
26 knee	ti:z(di:z) (EDT:570, EDAL:1447)	tiz (AL:432)	tiz (FK:644)	diz/ tiz (LÇ:270)	tiz (STS:466)
27 leaf	yapurğa:k (EDT:875, EDAL:874)	yapurğan (AL:817)	yafrağ/ yap(ur)r(ğ)ağ (FK:1164)	yafrağ (LÇ:610)	yafrağ/ yafraq (STS:483) yap(ur)r(ğ)ağ/ yap(ur)r(ğ)ağ (STS:487)
28 liver	bağır (EDT:317, EDAL:1092)	-	bağır (FK:420)	bağır (LÇ:1553)	bağır (STS:338)
29 louse	bit (EDT:296, EDAL:1081)	-	*böşün (FK:477) bürge (FK:457)	bet/ bit (LÇ:159) *bosun (LÇ:173) bürge (LÇ:169)	börge (STS:349) *böşün (STS:349)
30 man, male	er (EDT:192, EDAL:312), érkek (EDT:223, EDAL:607)	ér (AL:188)	*acarğa/ acırga (FK:196) er/ ér/ éren (FK:357) érkek/ irkek (FK:360) kişi (FK:1066)	ir/ ayr (LÇ:111) irkek (LÇ:113) kişi (LÇ:542)	ér/ éren (STS:376) érkek (STS:376)
31 moon	a:y (EDT:265, EDAL:303)	ay (AL:904)	ay (FK:229)	ay (LÇ:104)	ay (STS:336)
32 mountain	ta:g(da:g) (EDT:463, EDAL:1359)	*çıgın (AL:530) tağ (AL:400)	daban (FK:735) dağ/ tağ/ tav (FK:528)	tağ/ tav (LÇ:219)	daban (STS:367) tağ/ tav (STS:456)
33 mouth	ağız (EDT:98, EDAL:274)	-	-	ağuz (LÇ:48)	ağz (STS:327) *tañlay (STS:458)
34 name	a:t(a:d) (EDT:32, EDAL:1140)	at (AL:95)	at (FK:183)	at (LÇ:24)	at (STS:335)
35 neck	boyın (EDT:386, EDAL:939)	boyun (AL:914)	boyun (FK:485) *mındav (FK:1103)	boyun (LÇ:185)	boy(u)n (STS:348)
36 night	tün(dün) (EDT:513, EDAL:1443)	tün (AL: 499)	gêce/ kéce (FK:1056) tün (FK:593)	giçe/ kiç (LÇ:556) *keme (LÇ:513) tün (LÇ:257)	tün (STS:475)
37 nose	burun (EDT:366, EDAL:1090)	burun (AL:361)	bur(u)n (FK:474)	burun (LÇ:170)	bur(u)n (STS:352)
38 person	kişi: (EDT:752, EDAL:818)	-	kimerse/ kimse (FK:1068) kişi (FK:1066)	*aku (LÇ:52) *ıgnak (LÇ:123) *ilge (LÇ:133) kişi (LÇ:542)	*av (STS:336) egü (STS:274) kimerse/ kimesne (STS:411) kişi (STS:412)
39 rain	yağmur (EDT:903, EDAL:1146)	yağın (AL: 818) yamğur/ yamkur (AL:818)	yağın (FK:1171) yamğur (FK:1150)	yağın (LÇ:610) yağış (LÇ:609) yağmur/ yamğur (LÇ:609)	yağın/ yağmur/ yamğur (STS:484)
40 road (path)	yo:l (EDT:917, EDAL:1155)	yol (AL:833)	yol (FK:1263) *rağ (FK:755)	yol (LÇ:633)	*mor/ mör (STS:427) yol (STS:493)
41 root	kök (EDT:708, EDAL:1146)	tüp (AL:456)	kırtış (FK:979)	kök (LÇ:528)	kök (STS:415)

	EDAL:815) yıldız (EDT:922, EDAL:1521) tö:z (EDT:571, EDAL:1464)		kök (FK:1011) soy (FK:816) töz/ tüs/ tös (FK:584) tüb(FK:592)	tüb (LÇ:264)	tüb (STS:475)
42 sand	kum (EDT:625, EDAL:705) kayır (EDT:678, EDAL:693)	-	*acüz (FK:1292) kum (FK:956)	*çeke(s) (LÇ:305) kum (LÇ:488)	kum (STS:418)
43 seed	uruğ (EDT:214, EDAL:1187)	uruğ (AL:266)	uruğ/ uruğ (FK:284)	omağ (LÇ:97) uruğ (LÇ:79)	uruğ/ uruğ (STS:480)
44 skin	teri:(deri:) (EDT:531, EDAL:1366)	téri (AL:428)	*arusun (FK:247) téri (FK:657)	tiri/ tirik (LÇ:269)	*arusun (STS:334) *çerm (STS:363) téri (STS:464)
45 smoke	tütün (EDT:457, EDAL:1479)	-	duman/ tuman (FK:746) tütsi (FK:595)	duman (LÇ:349) *imiz (LÇ:137) pus (LÇ:203) tütsi (LÇ:235) tütün (LÇ:236)	duman/ tuman (STS:372) tütsi (STS:476)
46 star	yıldız (EDT:922, EDAL:1155)	yıldız (AL:833)	yıldız (FK:1239)	yıldız/ yıldız (LÇ:613)	yıldız (STS:494)
47 stone	taş (EDT:553, EDAL:1373)	taş (AL:399)	daş/ taş (FK:735)	taş (LÇ:210)	daş/ taş/ taş (STS:369)
48 sun	kün (EDT:725, EDAL:553)	kuyaş (AL:702) künes (AL:751)	*acüz (FK:1292) *aftab gün (FK:1043) güneş/ güneş (FK:1045) kuyaş (FK:948) yaşık (FK:1169)	başık (LÇ:161) kuyaş (LÇ:493) kün (LÇ:533) künes (LÇ:533) küres (LÇ:524)	*arg (STS:333) gün (STS:383) kuyaş (STS:421) künes (STS:422) yaşık (STS:489)
49 tail	kuçruk (EDT:604, EDAL:814)	-	kuyruk (FK:950)	kuyruk (LÇ:494)	kuyruk/ kuyruk (STS:421)
50 tongue	til(dıl) (EDT:489, EDAL:1370)	til (AL:442)	til (FK:643)	til (LÇ:275)	til (STS:465)
51 tooth	tiş(dış) (EDT:553, EDAL:1375)	tiş (AL:433)	tiş (FK:636)	tiş (LÇ:271)	tiş (STS:465)
52 tree, wood	ıgac (EDT:79, EDAL:1160)	yıgac (AL:823)	dal (FK:733) yıgac (FK:1230)	ağac/ yıgac (LÇ:608)	dal (STS:368) yıgac (STS:492)
53 water	su:v (EDT:783, EDAL:1286)	su/ suu/ suv (AL:609)	*usun (FK:314) su (FK:815)	*arn (LÇ:38) su (LÇ:378) *usun (LÇ:84)	suv (STS:451) *usun (STS:480)
54 woman (female)	evçi: (EDT:6, EDAL:-) ura:ğut (EDT:218, EDAL:1503) tişi:(dişi) (EDT:560, EDAL:1363)	tişi (AL:433) yatlık (AL:797)	ayım (FK:233) *hatun (FK:727) içi (FK:405) *imgen (FK:401) tişi (FK:654) urğacı (FK:282)	ayım/ ayım (LÇ:144) *hatun (LÇ:334) *imgen (LÇ:137) inçi (LÇ:140) orğacı/ orğacı *za'ife (LÇ:417)	ayım (STS:337) *émegen (STS:375) *hatun (STS:385) inci (STS:389) tişi (STS:465) urğacı (STS:480)

55 Sıfatlar all	barça: (EDT:356, EDAL:328) kamağ (EDT:627, EDAL:640) kop (EDT:579, EDAL:724)	barı/ barıça (AL:323) bütev (AL:357) çum (AL:927) *kamuğ (AL:657)	*āmme (FK:1292) barı/ barça (FK:436) bütün (FK:432) cöm/çöm (FK:697) *kamuğ (FK:893) töküz (FK:583)	barıca/ barça (LÇ:147) barı (LÇ:160) *kamu/ kamuğ (LÇ:453) büte/ bütün (LÇ:165) cum (LÇ:286) tekiz/ tüküz (LÇ:253) tükel (LÇ:252)	barça/ barı/ barın (STS:340) bütev/ bütün (STS:353) çum (STS:367) dibelik (STS:371) dügeli (STS:373) hepi (STS:385) *kamuğ (STS:394) *karr (STS:400) pek (STS:438) tolay (STS:468) tügeli (STS:475) tüküz (STS:475)
56 big	uluğ (EDT:136, EDAL:1494) beğük (EDT:302, EDAL:334)	beyik (AL:335) irig (AL:186) uluğ (AL:296)	*bakuy (FK:435) biyik/ böyük (FK:463) *coğ/ çoğ (FK:705) irig (FK:364) *kelān (FK:1006) öndür (FK:255) uluğ/ uluğ (FK:300)	büyük (LÇ:184) bey (LÇ:185) biyik (LÇ:194) *keté/ kete (LÇ:511) *konğ (LÇ:492) *kopan (LÇ:471)	*bakuy (STS:339) béğ (STS:343) biyik (STS:346) *coğ (STS:356) irig (STS:390) uluğ/ uluğ (STS:479)
57 black	kara: (EDT:643, EDAL:651)	kağ (AL:642)	kara (FK:887) *şeb-reng (FK:843)	kara (LÇ:437) yağız (LÇ:609)	*imig (STS:387) kara (STS:397) *kır (STS:408)
58 cold	soğık (EDT:808, EDAL:1336)	savug (AL:590)	savug (FK:777) sirin (FK:831) toğ (FK:620)	savug (371)	*kar (STS:395) savug/ savuğ (STS:445) toğ (STS:469)
59 dry	kuruğ (EDT:652, EDAL:801)	kağ (AbL:387) kuruğ/ kuruğ (AL:688)	kağ (FK:892) kuruğ (FK:945)	kurağ (LÇ:475) kuruğ (LÇ:479) tağır (LÇ:212)	kağ (STS:393) kuruğ/ kuruğ (STS:419)
60 full	tolu:(dolu): (EDT:491, EDAL:390)	tola/ toluğ (AL:488)	*āgīn (FK:280) *māl-ā-māl (FK:1081) tola (FK:572)	dolu (LÇ:349) *kağ (LÇ:455) tola (LÇ:254) tolu (LÇ:256) toluğ (LÇ:254) tolun (LÇ:257)	dolu/ tolı (STS:372) tola/ tolun (STS:468)
61 good	edgü: (EDT:51, EDAL:492) yaxşı: (EDT:908, EDAL:459)	görklüg (AL:736)	*ābād(ān) (FK:1279) *arun (FK:247) *hucir/ hicir (FK:728) görg(lüg) (FK:1015) gözel (FK:1032) *keş (FK:1274) köküz (FK:1036) sayın (FK:780) sere (FK:785)	*āb(a)dān (LÇ:22) *asrār (LÇ:42) *benāyī (LÇ:162) görk (LÇ:551) görken (LÇ:551) gözel (LÇ:553) *hoş (LÇ:338) gökcek/ kökçek (LÇ:529)	*ab(a)dan (STS:326) görk/ görklük (STS:381) güzel (STS:383) *hicir/ hucir (STS:385) sayın/ şayın (STS:445) yaxşı (STS:484)

			yağış (FK:1221)	sayın (LÇ:373) *tır/tor (LÇ:237) yağış (LÇ:624) yavuz (LÇ:622) yigin (LÇ:645)	
62 green	yaşıl (EDT:978, EDAL:1015)	-	yaşıl (FK:1169)	*tutgī (LÇ:418) yaş (LÇ:606) yaşıl (LÇ:607)	yaşıl (STS:489)
63 hot	ısığ (EDT:246, EDAL:316)	ısığ/ ısıķ (AL:194)	ısığ/ ıstıg/ sılıg (FK:367) kızık (FK:980) *tefsān (FK:1284)	ısığ (LÇ:44) ılıçak (LÇ:134) ılıg (LÇ:134) *kıttın (LÇ:467)	ısığ/ ısıķ (STS:387) sılıg (STS:447)
64 long	uzu:n (EDT:288, EDAL:623)	ozakı/ uzaġu (AL:282)	uzun (FK:318)	boyluġ (LÇ:183) uzun (LÇ:82)	uzun (STS:481)
65 many	üküş (EDT:118, EDAL:1048)	asru (AL:118) köp (AL:723) köprek (AL:723) üküş (AL:291)	artuksı (FK:231) bol (FK:471) çok (FK:703) *dīrsün (FK:751) *ken (FK:993) köp (FK:1013) *osru (FK:248) öküş/ üküş/ yüküş (FK:294) *talay (FK:529) yavlaķ (FK:1184)	artuķ (LÇ:34) asru (LÇ:43) aşarı (LÇ:45) bol/mol (LÇ:179) çok (LÇ:311) *dīrsün (LÇ:351) *ken (LÇ:513) köp (LÇ:521) *olça (LÇ:93) *talay (LÇ:214) üküş (LÇ:90)	artuķ/ artuksı (STS:334) asru (STS:335) bol (STS:347) çoġ/ çok (STS:366) *dīrsün (STS:370) *ken (STS:405) köp/ köprek (STS:416) *talay (STS:457) ügüş (STS:482) yügüş (STS:495)
66 new	yaņı: (EDT:943, EDAL:1510)	yaņı (AbL:481)	yaņ/ yaņı/ yiņi (FK:1182)	yeņ/ yeņi/ yaņı/ yiņi (LÇ:619)	yaņ/ yaņı/ yēni (STS:486)
67 red	kızıl (EDT:683, EDAL:828)	-	al (FK:215) kızıl (FK:983)	al (LÇ:52) *feger (LÇ:428) kızıl (LÇ:503) *koya (LÇ:495) *ült (LÇ:97)	al (STS:329) *kandı (STS:395) kızıl (STS:411)
68 round (circular)	teğirmi: (değermi:) (EDT:486, EDAL:1360)	-	tégirme/ tégerme (FK:656) tivrük (FK:642) toġalaķ (FK:607) yumalaķ (FK:1265)	kūmal (LÇ:489) tegrük (LÇ:227) teğürme (LÇ:228) toġalaķ(LÇ:247) tombalaķ (LÇ:258) topaķ (LÇ:232) topalaķ (LÇ:232) *tupa/tupā (LÇ:232) yumalak (LÇ:635) yuvalaķ (LÇ:638)	değirmi/ tégirme (STS:369) kūmal (STS:418) tékirlek (STS:462) tévrük (STS:464) tofūķ (STS:466) topalaķ (STS:469) yumru (STS:495) yuvalaķ (STS:495)
69 small	kiçig (EDT:696, EDAL:787)	kiçik (AL:709)	kiçik (FK:1056) uřaķ (FK:289)	kiç (LÇ:538) giçik/ kiçik (LÇ:537)	kiçik (STS:411) uřaġ/ uřaķ (STS:480)

				köpçük (LÇ:521)	
70 white	a:q (EDT:75, EDAL:598)	ağ/ ağ (AL:130)	ağ/ ağ (FK:211) *çağan (FK:674) *muğulçım (FK:1096)	ağ (LÇ:46) *çağan (LÇ:296) *muğulçım (LÇ:570)	ağ/ ağ (STS:328) *çoğan (STS:357)
71 yellow	sarığ (EDT:848, EDAL:1264)	sarığ/ sarığ (AL:576)	*kimsen (FK:1066) sarı/ sarığ (FK:766)	sarığ (LÇ:362)	sarı/ sarığ (STS:444)
72 Zamirler I	ben (EDT:346, EDAL:341)	mén (AL:766)	min (FK:1103)	menmî (LÇ:567) min (LÇ:576)	mén (STS:426)
73 we	biz (EDT:388, EDAL:341)	biz (AL:339)	biz (FK:503)	biz (LÇ:160)	biz (STS:347)
74 thou	sen (EDT:831, EDAL:1237)	sén (AL:607)	sin (FK:828)	sin (LÇ:401)	sén (STS:446)
75 this	bu:(bo:) (EDT:291, EDAL:912)	bu/ mu (AL:770)	bu/ mu (FK:459) uşbu (FK:322)	bol (LÇ:179) bu (LÇ:163) pu (LÇ:202)	bu/ mu (STS:349) oşol/ oşbu (STS:433)
76 that	ol (EDT:123, EDAL:1040)	ā (AL:147) o(l) (AL:304)	ā (FK:214) ol (FK:279) oşal/ oşol (FK:312) şol (FK:846)	a (LÇ:52) ol (LÇ:91) şol (LÇ:410) uşal (LÇ:82)	ā (STS:326) ol (STS:431) oş/ oşol (STS:432)
77 who?	kim (EDT:720, EDAL:754)	-	kim (FK:1062)	kim (LÇ:544)	kim (STS:411)
78 what?	ne (EDT:774, EDAL:1034)	né (AL:782)	ni (FK:1108)	nişe (LÇ:583)	né (STS:429)
79 Sayılar one	bi:r (EDT:353, EDAL:364)	bir (AL:341)	bir (FK:493)	bir (LÇ:189)	bir/ birer (STS:346)
80 two	ékki: (EDT:100, EDAL:1153)	éki (AL:210)	iki (FK:404)	éki/ iki (LÇ:128)	ike/ iki (STS:388)
81 Zarflar vs. not (a) isolated (b) is not (c) does not exist	dağ ol (EDT:463, EDAL:1347) tegül (EDT:480, EDAL:1347) yo:k (EDT:895, 1550)	émes (AL:178) érmes (AL:178) tögül (AL:487)	émes/ érmes (FK:364) yoğ (FK:1258)	imes (LÇ:136) ni(i)rsün (LÇ:583) tögül (LÇ:253)	degül (STS:370)
82 Fiiller bite	ısır- (EDT:251, EDAL:593) tişle:-(dışla:-) (EDT:565, EDAL:-)	ısır- (AL:198) tişle- (AbL:242)	çağ- (FK:674) ısır- (FK:365) sanc- (FK:776) soğ-/ soğ- (FK:805)	ısır- (LÇ:117) tişle- (LÇ:271)	ısır- (SL:63) tişle-(SL:127)
83 burn (geçişli)	künür- (EDT:733, EDAL:853) örte:- (EDT:208, EDAL:1172) yak- (EDT:897, EDAL:469)	çürge- (AL:543) küy- (AL:753) örte- (AL:269) yağ- (AL:791)	çürge- (FK:707) köy-(FK:1031) örte- (FK:278) yağ- (FK:1168)	göy-/ köy- (LÇ:536) örte- (LÇ:75)	çürge- (SL:141) örte- (SL:41) küy-(SL:237) yağ- (SL:259)
84 come	kel-(gel-) (EDT:715, EDAL:538)	kél- (AL:725)	gél- (FK:1066)	kil- (LÇ:543)	kil- (SL:240)
85 die	öl- (EDT:125, EDAL:1049)	öl- (AL:297)	öl- (FK:321)	öl- (LÇ:95)	öl- (SL:53)
86 drink	iç- (EDT:19, EDAL:1141)	iç- (AL:177)	iç- (FK:353)	iç-	iç- (SL:59)

87 eat	yé:- (EDT:869, EDAL:1530)	ısur- (AL:198) yé- (AL:829)	aşı-/ aşa- (FK:205) yé-/ yi- (FK:1273)	aşa- (LÇ:45) yi- (LÇ:648)	aşa- (SL:21) yi- (SL:272)
88 fly	uç- (EDT:19, EDAL:1483)	uç- (AL:259)	uç- (FK:265)	uçğur- (LÇ:72)	uç- (SL:37)
89 give	bé:r- (EDT:354, EDAL:353)	bér- (AL:341)	bér- (FK:502)	bir- (LÇ:191)	bir- (SL:94)
90 hear (listen to)	éşid- (EDT:257, EDAL:293) tıjla:- (EDT:522, EDAL:396)	éşit- (AL:205) tuy- (AL:501)	éşit- (FK:350) dıjle-/ dıjla-/ tıjla-(FK:660) kulak sal- (FK:958) tuy- (FK:621)	tuy- (LÇ:263)	éşit- (Seng.L:146) dıjla-/ dıjle- (SL:160) tuy- (SL:123)
91 kill	öbür- (EDT:151, EDAL:1049)	öltür- (AL:299)	depele-/ tepele-/ tapala- (FK:559) kır- (FK:925) öltür- (FK:304)	boğuzla- (LÇ:176) öltür- (LÇ:93)	öltür- (Seng.L:137)
92 know	bil- (EDT:331, EDAL:338)	bil- (AL:348)	bil- (FK:508)	bil- (LÇ:197)	bil- (SL:97)
93 lie (down)	yat- (EDT:884, EDAL:466)	sün- (AL:624) uzal- (AL:282)	yat- (FK:1142)	yat- (LÇ:596)	yat- (SL:255)
94 say	té:-(dé:-) (EDT:433, EDAL:1358) sözle:- (EDT:864, EDAL:1197)	ay(t)- (AL:161) dé- (AL:159) sözle- (AL:616)	ayt-/ ayıt-/ eyt- (FK:210) eytür- (FK:407) dé- (FK:751) sözle-/ sözle- (FK:799)	ayt- (LÇ:108) sözle- (LÇ:391) sözle- (LÇ:383)	ay(t)t-/ ay(ı)t- (SL:30) sözle- (SL:178)
95 see	kör-(gör-) (EDT:736, EDAL:567)	kör- (AL:734)	gör- (FK:1029)	kör- (LÇ:525)	gör- (SL:231)
96 sit	olur- (EDT:150, EDAL:1050)	oltur- (AL:299)	églen-/ eylen- (FK:374) oltur- (FK:279)	oltur- (LÇ:93) orna- (LÇ:78)	oltur- (Seng.L:138)
97 sleep	uđı:- (EDT:42, EDAL:1038)	uyu- (AL:317)	uyu- (FK:322)	uđla- (LÇ:73)	uyu- (Seng.L:140)
98 stand	tur-(dur-) (EDT:529, EDAL:404)	kop- (AL:681) tur-(AL:464)	kalkı- (FK:894) kop- (FK:932) tur- (FK:587)	kop- (LÇ:470) saçra- (LÇ:360)	kop- (Seng.L:263) tur- (SL:113)
99 swim	yüz- (EDT:984, EDAL:994)	üz- (AL:281)	üz- (FK:285)	üz- (LÇ:81)	üz- (SL:45)
100 walk ¹⁴	yori- (EDT:957, EDAL:482)	yörü- (AL:832)	mağ- (FK:1082) yür(ü)- (FK:1250)	yügür- (LÇ:633) yürü- (LÇ:629)	yür(ü)- (SL:264)

4. Sonuç ve Değerlendirme

Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Clauson'un temel maddelerine dayanarak elde edilen tabloya göre¹⁵ "Eski Türkçe" döneminden bu döneme dek yaşayan sözcüklerin verileri şu şekilde gösterilebilir:

¹⁴Tabloda * simgesi ile gösterilen sözcükler, alıntı veya kökeni bilinmeyen sözcükleri belirtmektedir.

¹⁵Tablo, Gerard Clauson'un *A Lexicostatistical Appraisal of the Altaic Theory* adlı makalesinden (tarafımızca düzenlenerek) alınmıştır.

Tablo 2. Çağatay Türkçesi Sözlüklerinde Esas Maddelerin Yer Alma Sayısı:

Sözlükler	Temel Sözcük Sayısı
Abuşka L.	79
Fethali Kaçar L.	95
Lügat-i Çağatay	99
Senglah L.	99

Tabloda görüldüğü üzere Çağatay Türkçesi sözlükleri içerisinde Şeyh Süleyman Efendi'nin sözlüğü ve Senglah, Eski Türkçenin temel sözcüklerini en çok barındıran lügattir. Öte yandan *Abuşka Lügati* ise en az sayıda eski Türkçeden temel sözcük bulundurmaktadır. Ortaya konulan veriler ile hem sözcükler hem de yazıldığı dönem ve coğrafya ile ilgili yorum yapılması ihtimal dahilinde olsa da sözcüklerin kapsamı unutulmamalıdır. Müelliflerin, o dönem Türkçesindeki tüm sözcükleri kaleme almış olamayacağı aşikârdır. Bu nedenle sözlükler, müellifin kaleme aldığı sözcüklerden ibaret olup ortaya konulan verilerin bu açıdan değerlendirilmesi de zaruridir.

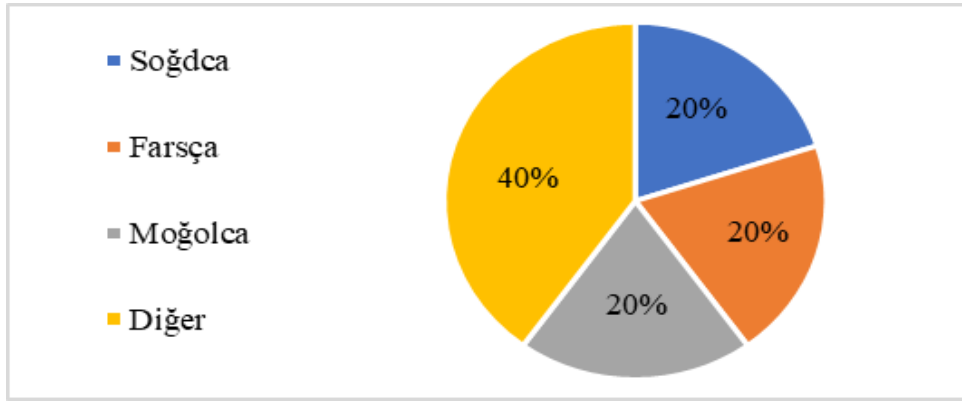
Bir dilin bünyesinde bulunan alıntı sözcükler, o dilin çevresi ile ilişkisini göstermektedir. Çağatay Türkçesi de bu etkilenmeyi yaşamış ve diğer dillerden sözcükler ödünçlemiştir. Bulunduğu coğrafya ve geniş alan ile farklı dillerle ilişki içerisinde olan Çağatay ulusu da Farsça, Moğolca, Arapça vs. dillerden etkilenmiştir. Clauson'un esas 100 maddesine dayalı olarak yapılan çalışmada, Çağatay Türkçesi sözlüklerindeki bu ödünçlemeler şu şekilde gösterilebilir:

Tablo 3. Çağatay Türkçesi Sözlüklerinde (100 Temel Maddede) Alıntı Madde Başlı Sözcük Sayısı:

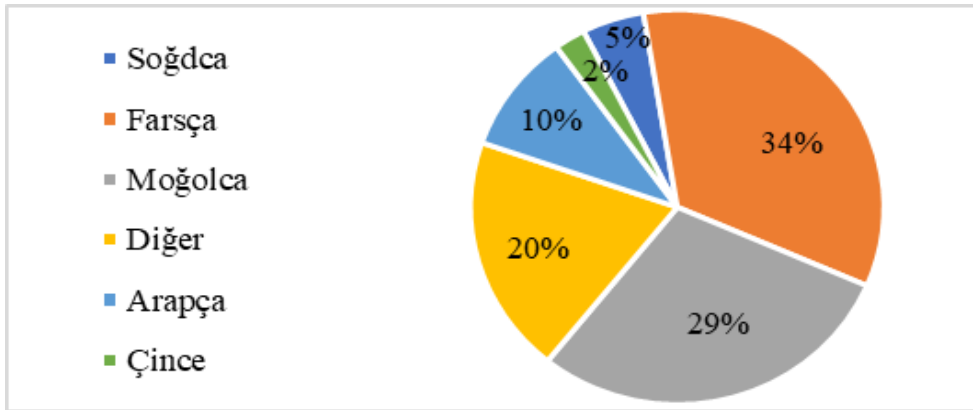
Sözlükler	Alıntı Madde Başlı Sözcük Sayısı
Abuşka L.	4
Fethali Kaçar L.	23
Lügat-i Çağatay	25
Senglah L.	24

Sözcüklerin kullanım aralıkları, bazı etkenlere bağlı olarak değişebilmektedir. Bu, dilin diğer dillerle etkileşim süreci içerisinde olağandır. Bu tabloya göre Abuşka'da, 100 esas maddenin sadece 4 maddesinde diğer dillerden sözcük alındığı görülmektedir. Aynı zamanda bu veri ile sözlük, diğer sözlüklere oranla farklı dillerden en az etkilenen lügat konumundadır. Öte yandan çevre dillerden en fazla etkilenen ve içerisinde en çok yabancı madde başlı sözcüğü bulunduran lügat ise Şeyh Süleyman Efendi'nin sözlüğüdür. Tabloda yer alan sözcükler 100 maddeye dayalı bir çalışma olduğundan, ortaya konan rakamlar aynı zamanda Çağatay Türkçesi sözlüklerinde kullanılan yabancı sözcük oranını da vermektedir.

Her dilde olduğu gibi Çağatay Türkçesinde de sözcükler, gerek tarih serüveni boyunca gerekse coğrafi konum diğer faktörler aracılığı ile farklı diller ile temas etmiş ve o dillerde anlam bulmuşlardır. Ödünç alınan sözcükler de bu vasıta ile kullanılagelmiştir.

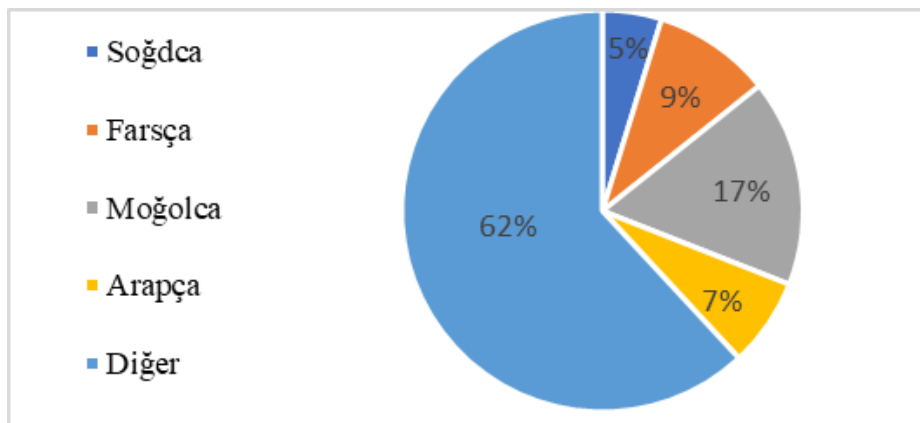

Clauson'un leksikoistatistik çalışmasından yola çıkarak esas aldığı 100 maddeye göre yapılan incelemede, Çağatay Türkçesi sözlüklerinde en çok etkileşim kurulan diller sırasıyla Moğolca, Farsça, Arapça, Soğdca, Çince, Hintçe ve Kalmakî dilleridir. İlk olarak ele alınan *Abuşka Lügati*'nde toplam 4 sözcüğün alıntı yapıldığı tespit edilmiştir. Bunlar Soğdca, Farsça Moğolca kökenli sözcüklere aittir. İki sözcüğün kökeni ise bilinmemektedir ve grafikte "Diğer" adıyla yer almaktadır. Aynı zamanda bu lügat, elde edilen verilere göre en az alıntı yapılmış sözlüktür.

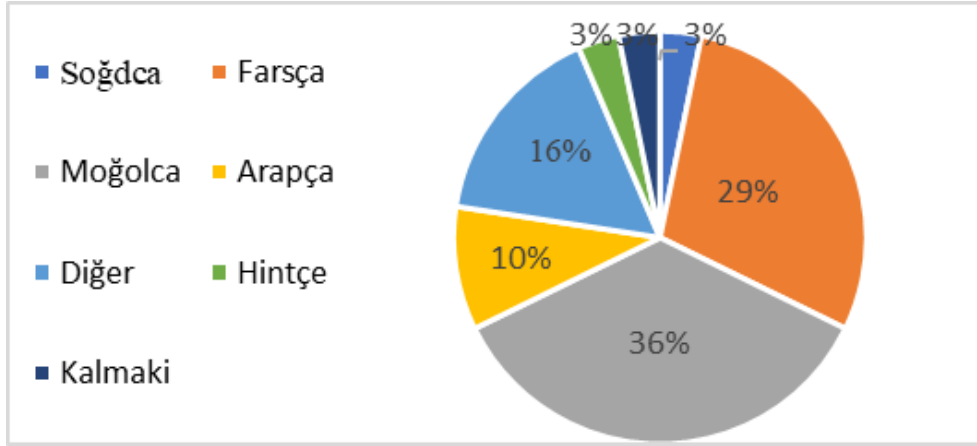
Grafik 2: Fethali Kaçar Lügati'ndeki Alıntı Sözcüklerin Kökeni (%)

Diğer bir inceleme yapılan *Lügat-i Etrakiyye* adlı sözlükte ise alıntılanmış 41 sözcüğe rastlanmıştır. Bunlardan 2'si Soğdca, 14'ü Farsça, 12'si Moğolca, 4'ü Arapça, 1'i Çince ve 8 sözcüğün kökeni bilinmemektedir. Ödünçlenen sözcüklerin yüzdelik dilimleri *Grafik 2*'de belirtilmiştir.

Grafik 3: Şeyh Süleyman Efendi Lügati'ndeki Alıntı Sözcüklerin Kökeni (%)

Bir diğer sözlük olan *Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî* adlı sözlükte de 42 sözcük alıntıdır: Soğdca 2, Farsça 4, Moğolca 7 ve Arapça 3. Ayrıca diğer sözlükten farklı olarak bu sözlükte kökeni bilinmeyen 26 sözcüğe rastlanmıştır. Bu veri aynı zamanda bilinmeyen sözcük sayısının en fazla olduğu sözlüğün *Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî* olduğu anlamına gelmektedir. Toplamda ise yine Çağatay Türkçesi sözlükleri içerisinde en fazla alıntı yapılan sözlük konumundadır. Elde edilen veriler aşağıdaki *Şekil 3*'te gösterilmiştir.

Grafik 4: Senglah Lügati'ndeki Alıntı Sözcüklerin Kökeni (%)

Son olarak ise Clauson'un esas maddelerine dayanarak yapılan çalışmada *Senglāh*'tan 31 sözcüğün, diğer dillerden ödünçlendiği görülmektedir (Grafik 4). Esas maddeler içerisinde 1 Soğdca, 9 Farsça, 11 Moğolca, 3 Arapça, 1 Hintçe, 1 Kalmakî dilinden alıntı sözcük yapılırken kökeni bilinmeyen 5 sözcük bulunmaktadır. *Senglāh*'ın, Hintçe ve Kalmakî dillerinden de alıntı yapması diğer sözlüklere nazaran farklı dil ve etnik gruplarla etkileşim içinde olduğunu göstermektedir.

Kısaltmalar:

AbL: Güzeldir (2002).

AL: Kaçalın (2011).

bk.: bakınız.

EDAL: Starostin, Dybo ve Mudrak (2003).

EDT: Clauson (1972).

FK: Rahimi (2016).

H.: Hicri.

LÇ: Durgut (1995).

Seng.L: Muhammedzade H. Sıddık (H. 1394).

SL: Ruşen Hiyavî (H. 1374).

STS: Akdemir (2020).

vd.: ve diğerleri

vs.: vesaire.

Kaynaklar

- Akar, A. (2012). *Türk Dili Tarihi*. 5. bs. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Akdemir, Y. (2020). *Senglah'ın Tematik Sözlüğü (İsimler)*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Argunşah, M. (2018). *Çağatay Türkçesi*. 2. bs. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Boz, E. (2011). Leksikografi Teriminin Tanımı ve Türkçe Karşılığı Üzerine. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* (4), 9-14.
- Caferoğlu, A. (1984). *Türk Dili Tarihi II*. İstanbul.
- Clauson, G. (2005). "A Lexicostatistical Appraisal of the Altaic Theory". (çev. İsmail Ulutaş), *Central Asiatic Journal*, 1969, 13.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Durgut, H. (1995). "Şeyh Süleyman Efendi-i Buhârî Lügat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmanî (Cild-i Evvel)" *Adli Eserin Transkripsiyonu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eckmann, J. (1958). Çağatay Dili Hakkında Notlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, s.115-126.
- Eckmann, J. (2017). *Harezmi-Kıpçak ve Çağatay Dili Üzerine Araştırmalar*. (Haz. Osman Fikri Sertkaya), Ankara: TDK Yayınları.
- Ercilasun, A.B. (2004). *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Kadar Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güzeldir, M. (2002). *Abuşka Lüğati (Giriş-Metin-İndeks)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hiyavi, R. (H. 1374). *Seng-Lâh: Ferheng-i Türkî be Farisî Mirza Mehdi Han Esterabadî*. Tahran: Neşr-i Merkez.
- Kaçalin, M.S. (2012). *Niyâzî, Nevâyî'nin Sözlere ve Çağatayca Tanıklar El-Lugatu'n Nevâ'iyye ve'l-İstîşâdâtü'l-Çağata'iyye*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kassian, A.- Starostin, G.- Dybo, A.- Chernov, V. (2010). "The Swadesh wordlist. An attempt at semantic specification". *Journal of Language Relationship*. 4, P. 46-89.
- Ölmez, Z. (1998). Çağatayca Sözlükler. *Kebikeç*, S.6, s.137-144.
- Rahimi, F. (2016). *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. (Doktora tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rahimi, F. (2018). Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü Üzerine. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(2), s.663-704.
- Sıddık, M. H. (H. 1394). *Senglâh: Ferheng-i Türkî be Farsî (der Müşkilat-ı Lugat-ı Asâr-ı Türkî Emir Ali Şir Nevâî) Mirza Mehdi Han Esterabadî*. Neşr-i Ahter, Tebriz.
- Starostin, S.-Dybo, A.-Mudrak, O. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*. Leiden-Boston: Brill.

Toprak, F. (2007). Ramstedt, Gustav John. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIV, s.454.

Yılmaz, E. (2018) İki Binli Yılların Başında Altay Dilleri Araştırmaları: Çalışmalar, Yöntemler, Eğilimler, *Turkic Linguistics and Philology*. (1/1), 1-15.

Yılmaz, E.- Demir, N., (2002). “Ural-Altay ve Altay Dil Teorisi”, *Türkler*, C. 1, 393-401.